

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שכ"ד, פר' ויצא תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

הטלפון הזמני שנשבר

או שנגנבו בזמן שהיה ישן כדרך האנשים, או שקפץ עליו חולי ולא היה יכול לשמרה, וכל כיוצא בזה - חייב. ואפילו במקום שלא היה בידו להציל, מלבד אם היה נוכח במקום בפועל ולא הצליח להציל. יסוד חיוב זה נלמד מיעקב אבינו, שאמר ללכן (בראשית לא מ) 'הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה', ומכאן שחובת השומר שכן היא שמירה תמידית על החפץ. ומאחר שחיובו מתמשך, נמצא כי כל זמן שהוא שומר שכן הרי הוא נחשב כעוסק במלאכתו של בעל הבית.

ומזה הסיק המחנה אפרים שאם היה שמעון שומר שכן על חפץ של ראובן, הרי הוא שכיר למלאכתו של ראובן בכל עת, ואם השאיל באותה שעה חפץ לראובן, נחשב הדבר 'שאלה בבעלים'.

בנתיבות המשפט (סימן רצא סקכ"ד) הביא את דברי המחנה אפרים, ונראה מכך שהסכים עמו להלכה ששומר שכן שמחויב להיות 'יושב ומשמר' נחשב 'במלאכת בעל הבית'. [באמרי בינה (הלואה סימן סט) הביא מה שכתב הנתיבות (סימן שה סק"ג) בדעת הש"ך (סימן עב ס"ק כה) ששומר שכן שחזר והפקיד ביד בעל הבית את הפיקדון, אין אומרים שבעל הבית פטור לפי שהשומר עמו במלאכת השמירה מגניבה ואבידה: 'שהרי אינו שומרו, רק שחיוב הגוף מוטל עליו לענין גניבה, וזה פשוט'. וכתב האמרי בינה שדברים אלו דלא כמחנה אפרים שכתב ששומר שכן נחשב כבעליו עמו כלפי בעל הבית משום שחייב לטרוח בשמירה. ולדבריו דברי הנתיבות סותרים אלו את אלו, רק שיש לדחות שבאופן שהשומר חזר למסור ליד הבעלים, ברור שהשומר לא יוכל יותר לשמור בפועל מגניבה, ומעתה בהסכמת הבעלים כל חיובו רק לשלם אם ייגנב].

לפיכך, בנידון שלפנינו, מכיוון שהאומנים הם בגדר 'שומרי שכן', הרי שהאומן המתקן הוא 'שומר שכן' על מכשיר הפלאפון של אברהם אליעזר. ועל פי דעת המחנה אפרים, שומר שכן המחויב לשבת ולשמור כל היום, נחשב 'עמו במלאכתו' של המפקיד. ממילא, שאל את הפלאפון הזמני כאשר בעליו עמו, והוא פטור.

מנגד, המהרש"ל בספרו ים של שלמה (בבא קמא פרק ו סימן יא) חלק על הכרעת הטור

אחרת שאינה קשורה לחפץ השאול, למשל אם ביקש השואל מהמשאיל 'השקני מים' והוא אכן השקהו, ובעודו משקהו השאיל לו את פרתו. מצב זה מכונה 'שאלה בבעלים'. אולם, אם הקדים השואל ומשך תחילה את החפץ ורק לאחר מכן השקהו המשאיל, באופן כזה לא יחול דין 'שאלה בבעלים'.

על בסיס האמור, אם בשעה שאברהם אליעזר משך את הפלאפון הזמני, עסק יחזקאל במלאכת התיקון של המכשיר המקורי, הרי שחל כאן דין 'שאלה בבעלים'. שכן, בשעה שאברהם אליעזר נעשה לשואל, יחזקאל בעליו של הפלאפון הזמני היה עמו במלאכתו - שהרי עסק בתיקון כליו של השואל, ועל כן יהיה השואל פטור.

מעמדו של אומן: 'שומר שכן'

ברם, יש לדון מה דינו של אברהם אליעזר במקרה שיחזקאל לא עסק בפועל במלאכת התיקון באותה שעה, אלא רק נטל את המכשיר קודם לכן והניחו בצד, מתוך כוונה לטפל בו כשיהיה לו פנאי.

והנה יש להלכה נוספת (סימן שו סעיף א) שכל האומנים נחשבים 'שומרי שכן', והם חייבים על גניבה ואבידה, עד שיאמרו לבעלים לבוא ולטול את חפצם. לפי זה, יחזקאל נחשב 'שומר שכן' על הפלאפון של אברהם אליעזר.

האם 'שומר שכן' נחשב 'בבעלים'?

בספר מחנה אפרים (הלכות שומרים סימן לח) חקר המחבר האם כאשר ראובן מפקיד חפץ אצל שמעון, ולאחר מכן שמעון משאיל או מפקיד לראובן חפץ אחר, יחשב הדבר כ'שמירה בבעלים' בגלל ששמעון כבר היה שומר של ראובן. והשיב כי נראה שלא נחשב הדבר כ'שמירה בבעלים', משום ששומר חינו אינו חייב אלא להניח את החפץ במקום הראוי לו, ולאחר מכן אינו מחויב בשמירה נוספת.

אולם לגבי שומר שכן, הרי ההלכה היא בטור ובשו"ע (סימן שג סעיף ב) שהשומר חייב בכל גניבה ואבידה, אפילו אם שמר כראוי ונתן את הכספים תחת הקרקע בעומק מאה אמה שאי אפשר לגנבם משם אלא על ידי מחילות,

אברהם אליעזר פינקוס, אב לשבעה ילדים ומלמד בתלמוד תורה "תורת חיים", התמודד עם בעיה טכנית בפלאפון הכשר שלו. המכשיר החל להציג תקלות בטעינה, והקולות במהלך השיחות היו מעומעמים. אברהם אליעזר פנה לחנות "בזק כשר", שבבעלותו של יחזקאל שטרן, טכנאי מוסמך ובעל שם טוב בקהילה.

יחזקאל בדק את המכשיר וקבע כי התיקון ימשך כשבוע. מתוך הבנה שאברהם אליעזר זקוק לטלפון לצורכי עבודתו - קביעת שעות לימוד עם תלמידיו ותקשורת עם הנהלת התלמוד תורה - יחזקאל הושיט לו טלפון זמני פשוט לתקופת התיקון.

ביום רביעי שלאחר מכן, כאשר אברהם אליעזר עמד לשוב הביתה מתפילת מנחה בבית הכנסת "שערי תפילה", הוא הבחין באוטובוס שעומד לעזוב את התחנה. בצעדים מהירים, הוא רץ אל התחנה, בידיעה שזהו האוטובוס האחרון שיביא אותו הביתה באותו יום. במהלך הריצה, הטלפון הזמני שהיה בכיס חולצתו החליק ונפל על המדרכה, כשהמסך שלו מרוסק לרסיסים.

אברהם אליעזר נשאר עומד נבוך, מביט במכשיר הזר שנשבר בידו, ומوترד מהשאלה - האם עליו לשאת בעלות התיקון או ההחלפה? האם מעמדו ההלכתי הוא כשל "שואל" שחייב באונס, כיון שלא שילם ישירות על השימוש בטלפון החלופי. והאם ניתן לפוטרו כדין שואל בבעלים?

תשובה

בעליו עמו

קיימא לן (סימן שמו סעיף א) שאלה בבעלים פטור. דהיינו, אם בשעה שהשואל משך את החפץ השאול, היה המשאיל עוסק במלאכתו של השואל, השואל פטור גם אם החפץ נגנב או אבד באחריותו. הדבר נכון בין אם המשאיל עסק עם השואל בחינוס, כגון שהשאיל עצמו בחינוס לבצע את מלאכתו של השואל, ובין אם היה עוסק עמו בשכר, כגון שהשכיר עצמו לעסוק במלאכת השואל. יתר על כן, הפטור חל גם אם העיסוק היה במלאכה

והשו"ע ומוכיה ששומר שכן פטור תמיד על גניבה שהייתה באונס, גם אם לא ישב ושמר בפועל, כל עוד היה ברור שגם אילו היה שם לא היה יכול למנוע את הגניבה. נמצא כי לדעתו אין על השומר חיוב לשבת ולשמור באופן מתמיד. גם הש"ך (סימן שג סק"ד) פסק שהעיקר להלכה כדברי הים של שלמה, ששומר שכן פטור מגניבה שאירעה באונס גמור. משמעות הדבר היא כי אין חיוב על שומר שכן לשבת ולשמור על החפץ, ודי בכך ששומר עליו כראוי למקומו. וכן הסכים בביאור הגר"א (שם סק"ד). בגיליון רעק"א (שם) הביא שנחלקו בזה

מכאן עולה כי שאלת חיובו של אברהם אליעזר תלויה במחלוקת בין השולחן ערוך לבין מהרש"ל והש"ך. לדעת השולחן ערוך, שומר שכן מחויב לשבת ולשמור בכל עת, ולכן הוא נחשב 'עמו במלאכתו' של בעל הבית. מנגד, לדעת הים של שלמה הש"ך והגר"א, אין חיוב כזה על שומר שכן, ועל כן הוא אינו נחשב 'עמו במלאכתו'

הראשונים, ובנתיבות המשפט (ביאורים סימן רצא סק"ד, חידושים סימן שג סק"ג) נראה שהניח הדבר בספיקא דדינא. גם בערוך השולחן (שם סעיף ז) העלה שהוא ספיקא דדינא.

לאור זאת, לפי שיטת המהרש"ל והש"ך, אם שומר שכן השאיל חפץ למפקיד, לא ניתן לראות אותו כ'עמו במלאכתו', מכיוון שאינו מחויב להיות עמו ולשמור באופן תמידי. במצב כזה, המפקיד השואל יהיה חייב באונסים. לפי גישה זו, גם בנידון שלנו, למרות שהאומן הוא בגדר 'שומר שכן', אין הוא נחשב 'עמו במלאכתו' של השואל, כיוון שאינו חייב לשבת ולשמור.

מכאן עולה כי שאלת חיובו של אברהם אליעזר תלויה במחלוקת בין השולחן ערוך לבין מהרש"ל והש"ך. לדעת השולחן ערוך, שומר שכן מחויב לשבת ולשמור בכל עת, ולכן הוא נחשב 'עמו במלאכתו' של בעל הבית. מנגד, לדעת הים של שלמה הש"ך והגר"א, אין חיוב כזה על שומר שכן, ועל כן הוא אינו נחשב 'עמו במלאכתו'.

'שומר שכן' שאינו מקבל תשלום ישיר

בשו"ת מהרש"ך (חלק ב סימן קסט) נשאל על מקרה מורכב: שמעון, שהיה נתון תחת איום מאסר עקב חוב, ביקש מחברו ראובן לסייע לו למצוא מלווה על משכון. ראובן הפנה אותו לרחל, שהסכימה להלוות לו את הסכום הדרוש תמורת משכון. כששמעון פרע את חובו למעט פרוטה אחת, רחל סירבה להשיב את המשכון, בטענה שהמעות שהלוותה היו פיקדון של אדם אחר והיא חוששת שתיאלץ להשיבו מבלי שיהיה בידה את מלוא הסכום. באותו לילה, שפחתה של רחל גנבה את כל כלי ביתה, כולל המשכון והפיקדון, ולאחר שלושה ימים נמצאה השפחה מתה מושלכת בארץ, אך רחל נשארה

בעירום ובחוסר כל. כעת נתבעת רחל על ידי בעל המשכון לשלם עבורו.

המהרש"ך פסק שרחל פטורה מלשלם על המשכון. הוא קבע כי היא שמרה על החפץ באופן מספק שפוטור שומר חנם, ועל כן הגניבה לא נחשבת 'לפשיעה'. המהרש"ך התייחס שם למחלוקת הפוסקים אם מלווה על המשכון הוא בגדר 'שומר שכן' או 'שומר חנם'. הרמב"ם (הלכות שכירות פרק י הלכה א) סבר שהוא 'שומר שכן' משום פרוטה דרב יוסף, שהרי בשעת הלוואה עשה מצוה, בעוד הר"א (שם בבא מציעא פרק ב סימן יז) פסק שהוא 'שומר

חנם'. [אף שבתשובותיו (כלל צ סימן ג) כתב שהוא שומר שכן, מכל מקום כתב בנו של הר"א, רבינו הטור (סוף סימן עב) שיש ללכת אחר פסקיו שהם מאוחרים, וכן כתב גם בנו רבי יהודה ב'זכרון יהודה' (סימן טו) כי ההלכה היא כפי שכתב בפסקים]. קבע המהרש"ך כי מאחר שיש מחלוקת בדבר אם המלווה על המשכון נחשב שומר שכן או שומר חנם, יכולה רחל לטעון 'קים לי' כשיטת הסוברים שהיא 'שומר חנם', ומשום ששמירתה הייתה כראוי לשומר חנם, היא פטורה.

מעבר לכך, הוסיף המהרש"ך טעם נוסף לפטור: גם אם נניח שמלווה על משכון הוא בגדר 'שומר שכן', הוא אינו מחויב בחיובים החמורים של שומר שכן רגיל. זאת מכיוון שהטעם שהתורה חייבה שומר שכן אף במקרה של גניבה הקרובה לאונס, זהו משום שקיבל שכן מפורש עבור השמירה, וכדברי הגמרא (ב"מ שם) שהמפקיד אומר לשומר לכך נתתי לך שכן, כדי שתשמור לי 'נטירותא יתירא'. אמנם באופנים בהם השכן אינו 'ישר אלא רק הנאה עקיפה, כגון רווח צדדי של פרוטה דרב יוסף, יש לומר שהשומר לא יתחייב גם בגניבה הקרובה לאונס, אלא רק בגניבה ואבידה רגילה, ודי לו שישמור על החפץ כפי שרגילים לשמור.

מכאן ברור כי כל עוד לא קיבל תשלום מפורש עבור השמירה, אין הוא מחויב לנטירותא יתירא, ולכן הוא פטור בגניבה הקרובה לאונס.

בדומה לכך, גם בשו"ת חתם סופר (חושן משפט סימן טז) כתב כלפי סיפור שאירע בליל יום הכיפורים. קצין מכובד בשם ר' יצחק, שהחזיק בידיו משכונות של אנשים שונים, וכן משכונות של חברה קדישא, לצד חפציו האישיים, מצא את עצמו מול אסון של דליקה שפרצה בביתו. ר' יצחק, בניסיון נואש להציל את רכושו, הצליח לחלץ רק את חפציו שהיו מונחים במבנה עץ, אך לא את המשכונות היקרות ששכנו במבנה אבן. תקרה עשויה אבן

התמוטטה והחפצים נשרפו כליל. ר' יצחק נשאל האם הוא חייב לשלם על המשכונות שנשרפו.

דעת החתם סופר בהקשר לכך הייתה, שיש לחלק בין שומר שכן שקיבל כסף על שמירתו, לבין שומר על משכונות שנשרפו בשריפה שיש לפוטרו, משום שגם אם הוא נחשב לשומר שכן, אין זה שומר שכן שקיבל תשלום מפורש על השמירה, ולכן אינו חייב באונסין. גישה זו מדגישה שוב את הרעיון שהנאה שאינה שכן מפורש אינה מטילה את כל החובות החמורים של שומר שכן.

על בסיס דעות אלו, ניתן לומר שגם בסיפור שלפנינו, יחזקאל האומן אינו חייב בנטירותא יתירא. שכן, למרות שהאומנים נחשבים לשומרי שכן מכיוון שהם מעכבים את החפץ עבור שכן מלאכתם, הלא אין זה שכן מפורש שניתן עבור השמירה, ועל כן אינם חייבים לשבת ולשמור על החפץ בכל עת. מכאן, שגם אם השאיל האומן את הפלאפון הזמני, הוא לא נחשב לעמו במלאכתו, ואברהם אליעזר אינו פטור.

ברם, הקצות החושן (סימן עב סק"ה) חולק על כך. לדעתו, גם שומר שכן שלא קיבל תשלום מפורש על השמירה, ואף אם כל שכרו הוא פרוטה דרב יוסף, עדיין הוא בגדר של שומר שכן לכל דבר ועניין, ומחויב באונסין ובנטירותא יתירא, והוכיח כדבריו מן השאלות, התוספות, הרשב"א והרא"ש. וכך גם סבר הרב משנה למלך (שכירות פרק י הלכה א) שהוכיח את דבריו ממהרי"ק (שורש קנה), והסכים לדבריו הגאון רבי עקיבא איגר בחידושי (בבא קמא נז). שציין כי גם מדברי התוספות והרשב"א נראה שלא סבר כחילוקו של המהרש"ך.

לדעת המשנה למלך הקצות החושן והגאון רבי עקיבא איגר, גם בסיפור שלפנינו, מכיון ששכרו של האומן הוא היכולת לעכב את הכלי עד קבלת שכרו, ממילא הוא נחשב כשומר שכן לכל דבר, ומחויב לשבת ולשמור. ובהתאם למה שהבאנו מדברי המחנה אפרים, הרי דבר זה הופך אותו לעמו במלאכתו של המפקיד, ולכן יהיה השואל פטור.

להלכה

לסיכום, נמצאנו למדים כי נפלה מחלוקת בין הפוסקים בשאלת חיובו של אברהם אליעזר על הפלאפון הזמני. מצד אחד, דעת המהרש"ך והחתם סופר ששומר שכן שקיבל שכן מחויב עקיף בלבד אינו מחויב בנטירותא יתירא, ולכן לא נחשב עמו במלאכתו. מנגד, דעתם של המשנה למלך הקצות החושן ורבי עקיבא איגר שגם שומר כזה חייב בחיובים המלאים של 'שומר שכן'. מאחר והדבר תלוי במחלוקת, אברהם אליעזר, הנחשב למוחזק, יכול לטעון 'קים לי' כשיטת הפוסקים שפוטרת אותו.

